

FRANZ SCHULTHEIS

*Εισαγωγή*¹

Η Γερμανία από κοντά και από μακριά: Μια κοινωνιολογική έρευνα

Το συλλογικό αυτό βιβλίο σχεδιάστηκε και γράφτηκε ως μαρτυρία για μια ιστορική στροφή της σύγχρονης γερμανικής κοινωνίας. Τη στροφή αυτή συμβολίζει η Ατζέντα 2010*², ένα πρόγραμμα οικονομικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων που εφαρμόστηκε από τη σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση του καγκελάριου Σρέντερ μετά το 2003. Την εποχή αυτή της ριζικής αλλαγής του πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού τοπίου, συστάθηκε μια ομάδα ερευνητών στις κοινωνικές επιστήμες, προερχόμενων από όλα τα γερμανικά κρατίδια, προκειμένου να κάνει ένα είδος ακτινογραφίας από τα κάτω, βασισμένης σε μαρτυρίες πολιτών με διαφορετικά υπόβαθρα και κοινωνικές θέσεις, για τις αλλαγές στην καθημερινή ζωή των Γερμανών. Δέκα χρόνια μετά, το βιβλίο αυτό προτείνει στον αναγνώστη μια πινακοθήκη πορτρέτων υπό μορφή εκτενών συνεντεύξεων, παρέχοντάς του μια χαρακτηριστική εικόνα της Γερμανίας, σε αντιδιαστολή με εκείνη που συνθέτουν οι μιντιακές παρουσιάσεις και οι συγκριτικές αξιολογήσεις των οικονομικών της επιδόσεων, που τόσο συχνά προβάλλονται σε διεθνές επίπεδο γενικά και στην Ευρώπη ειδικότερα³.

1. Η ανά χείρας ελληνική έκδοση δεν περιλαμβάνει το σύνολο των κεφαλαίων/επιμέρους συμβολών της πρωτότυπης γερμανικής έκδοσης (η επιλογή των κεφαλαίων για την ελληνική έκδοση έγινε από τον Franz Schultheis). Για τον λόγο αυτό, η αρίθμηση των ενότητων, καθώς και το περιεχόμενο των εισαγωγικών κεφαλαίων κάθε ενότητας, έχουν προσαρμοστεί αναλόγως. Η γενική Εισαγωγή του Franz Schultheis είναι επικαιροποιημένη ειδικά για την ελληνική έκδοση. – ΣΤΜ.

2. Οι όροι που ακολουθούνται από αστερίσκο παραπέμπουν στο Γλωσσάριο.

3. Είναι αυτονόητο ότι οι μαρτυρίες που παρουσιάζονται σε αυτό το βιβλίο φέρουν το αποτύπωμα της χρονολογίας τους και ότι το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο έχει γνωρίσει σημαντικούς μετασχηματισμούς από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 έως σήμερα: ως

Εδώ και μερικά χρόνια, η ιδέα ενός γερμανικού «θαύματος», που κατά το παρελθόν στοίχειωνε ήδη τις γειτονικές χώρες⁴, επανήλθε στο προσκήνιο πιο εμφατικά παρά ποτέ. Αν η Γερμανία είχε περάσει μισό αιώνα στην οπισθοφυλακή της ιδιαίτεως «Χρυσής Τριακονταετίας» και παρά ταύτα εξέπληττε τον υπόλοιπο πλανήτη με τον οικονομικό της δυναμισμό, το «θαύμα» μοιάζει να επαναλαμβάνεται από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 και μετά: τη στιγμή που όλες οι (μετα)βιομηχανικές χώρες περνούσαν μια λιγότερο ή περισσότερο οξεία και διαρκή κρίση, η Γερμανία κατάφερε να ξεχωρίσει με μεγάλη διαφορά από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο χάρη στις ζηλευτές οικονομικές της επιδόσεις και ένα ιδιαίτερος χαμηλό ποσοστό ανεργίας.

Την ίδια στιγμή, η Γερμανία, υπό τη σοσιαλδημοκρατική κυβέρνηση του Γκέρχαρντ Σρέντερ, έμπαινε σε μια νέα οικονομική περίοδο, με λάβαρο ένα πρόγραμμα ανόρθωσης που ονομάστηκε Ατζέντα 2010. Αν και το «έγγραφο Μπλερ - Σρέντερ» του 1999 μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομός του (και ένα άλλο έγγραφο του Ότο Γκραφ Λάμπσοντοφ, υπουργού του φιλελεύθερου κόμματος, πρόσθετη πηγή έμπνευσής του), το ημερολόγιο έγραφε 14 Μαρτίου 2003 όταν ο Σρέντερ εξήγγειλε στο Κοινοβούλιο αυτό το πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που επανακαθόριζε τους κανόνες του παιχνιδιού του κοινωνικού κράτους – ή μήπως θα έπρεπε καλύτερα να πούμε ότι τους απορρύθμιζε; Στόχος του ήταν ο εκσυγχρονισμός μιας αγοράς εργασίας που υποτίθεται ότι σημαδευόταν από ένα έλλειμμα ευελιξίας: το εργασιακό και το κοινωνικό δίκαιο υποτίθεται ότι ήταν υπερβολικά ευνοϊκό για το καθεστώς του μισθωτού, ενώ υπήρχε έλλειψη ελαστικών θέσεων εργασίας (μερικής απασχόλησης, προσωρινής απασχόλησης κ.ο.κ.). Υπό την εμβληματική έννοια της Ich-AG* («Εγώ ΑΕ»), η οποία δήλωνε την επιδότηση ανέργων που δημιουργούσαν δική τους επαγγελματική δραστηριότητα, η νέα αυτή φιλοσοφία εισήχθη στο γερμανικό Zeitgeist της τελευταίας δεκαετίας, αφήνοντας πάνω του βαθιά και διαρκή σημάδια.

σκεφτούμε, για παράδειγμα, τη θέσπιση ενός κατώτατου μισθού από τη σημερινή γερμανική κυβέρνηση, από την 1η Ιανουαρίου 2015 και εξής, μια σημαντική καινοτομία, μολονότι το ύψος αυτού του μισθού κινδυνεύει να φανεί πολύ χαμηλό σε σύγκριση με ό,τι ισχύει ήδη εδώ και πολύ καιρό, σε πολλές περιπτώσεις, σε γειτονικές χώρες. Οι συνέπειες τέτοιων αλλαγών στο πεδίο της πολιτικής και κοινωνικής ρύθμισης δεν πρέπει να υπερεκτιμώνται, λόγω της αδράνειας των δομών που θέσπισαν οι μεταρρυθμιστικές πολιτικές της δεκαετίας του 2000, ιδίως της μαζικής επισφαλειοποίησης διάρκειας πολλών εκατομμυρίων θέσεων εργασίας, στην οποία η θέσπιση ενός κατώτατου μισθού 8,50 ευρώ δεν αλλάζει και πολλά. Ομοίως, η μακροχρόνια ανεργία εξακολουθεί να πλήττει ένα όχι ασήμαντο ποσοστό των Γερμανών, η δε φτώχεια έχει παγιωθεί (ένα στα έξι παιδιά ζούσαν σε φτωχά νοικοκυριά το 2014). Η κρυμμένη όψη του γερμανικού θαύματος, που είναι το αντικείμενο αυτού του βιβλίου, διόλου δεν έχει εξαφανιστεί.

4. Θυμίζουμε, για παράδειγμα, το βιβλίο που δημοσίευσε ο Alain Peyrefitte το 1976 με τίτλο *Η γαλλική καχεξία [Le Mal français]*, επικαλούμενος το γερμανικό θαύμα για να τονίσει την αδράνεια της γαλλικής κοινωνίας.

Ένα άλλο στοιχείο-κλειδί αυτής της εις βάθος μεταρρύθμισης του γερμανικού κοινωνικού κράτους αφορούσε την εφαρμογή μιας μεταρρύθμισης τόσο του συστήματος επιδότησης ανέργων όσο και της κοινωνικής αρωγής. Η μεταρρύθμιση αυτή σχεδιάστηκε από τον Πέτερ Χαρτς, στενό φίλο του Γκέρχαρντ Σρέντερ και πρώην διευθυντή προσωπικού της Volkswagen, ο οποίος, μέσα από μια σειρά νόμων (Hartz I-V*), έδωσε το όνομά του σε μια νέα πολιτική κοινωνικής προστασίας υπό τον εμβληματικό τίτλο *Fördern und Fordern*⁵ – μια λογική «πάρε-δώσε» που έχει στόχο να καταστήσει υπεύθυνους και να «ενεργοποιήσει» τους δικαιούχους κρατικών επιδομάτων σύμφωνα με την κλασική φιλελεύθερη φιλοσοφία *help to self-help* («σε βοηθώ να βοηθήσεις τον εαυτό σου»). Το νέο αυτό καθεστώς περιορισμένης κοινωνικής προστασίας απέναντι στον κίνδυνο της ανεργίας κάνει τη Γερμανία να υιοθετεί μια λογική «κοινωνίας περιορισμένης ευθύνης»: κάθε άτομο οφείλει να είναι υπεύθυνο το ίδιο για την απασχολησιμότητά του και να προστατεύεται ατομικά απέναντι στις συγκυρίες της ζωής του μισθωτού. Στον τομέα των συντάξεων, για παράδειγμα⁶, μια λογική ατομικής κεφαλαιοποίησης υπό την επωνυμία «σύνταξη Ρίστερ» [Riester-Rente] γέννησε, ή τουλάχιστον επέτεινε, μια κοινωνία στην οποία ένα ολοένα μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού βρίσκεται εκτεθειμένο σε μια κατάσταση κοντά στο όριο της φτώχειας, ως *working poor*, «εργαζόμενοι φτωχοί» – με αυτόν τον «τομέα μισθών ντάμπινγκ» να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας της γερμανικής οικονομίας. Τα στατιστικά στοιχεία είναι αποκαλυπτικά: το 15% του γερμανικού πληθυσμού είχε εισόδημα κάτω από το όριο της φτώχειας το 2011, ένα στα έξι παιδιά ζουν σε καθεστώς φτώχειας (βλ. και σημ. 3 παραπάνω), ενώ οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιπροσωπεύουν το 33% των φτωχών νοικοκυριών. Συγχρόνως, η Γερμανία είχε το 2012 τον πιο άνισο καταμερισμό πλούτου στην Ευρωζώνη: το 10% των πλουσιότερων νοικοκυριών κατείχε το 60% του καθαρού πλούτου του συνόλου των νοικοκυριών, ενώ το λιγότερο προνομιούχο 50% κατείχε μόλις το 3%!

Πέρα από την υλική επισφάλεια, η οποία εφεξής πλήττει κοινωνικές κατηγορίες που βρίσκονταν μέχρι πρότινος στο απυρόβλητο, δεν πρέπει να αγνοούμε και τις άλλες μορφές κοινωνικής οδύνης που τη συνοδεύουν, όπως τις επιπτώσεις στιγματισμού που επιφέρει η λογική του *workfare* («εργασία-πρόνοια»), η οποία ανα-

5. «Παρακινώ και υποστηρίζω»: η νέα αυτή πολιτική συνοδεύεται επίσης από μια νέα πολιτική μανάτζμεντ που θεσπίστηκε στο επίπεδο του ομοσπονδιακού ΟΑΕΔ. Ο Οργανισμός υπήχθη σε ένα μανάτζμεντ βάσει στόχων και επιφορτίστηκε με το να πραγματοποιεί τακτική αξιολόγηση των επιδόσεων κάθε τοπικού παραρτήματος σε ό,τι αφορά την τοποθέτηση των ανέργων σε θέσεις απασχόλησης.

6. Η κυβέρνηση Σρέντερ είχε θεσπίσει την αύξηση των εισφορών και του ορίου συνταξιοδότησης, από τα 63 στα 65 έτη, μια μεταρρύθμιση την οποία ακύρωσε εν μέρει η σημερινή κυβέρνηση Μέρκελ.

γκάζει τα άτομα που πλήττονται από την ανεργία να δέχονται οποιαδήποτε θέση εργασίας με οποιουδήποτε όρους. Με τη μείωση της διάρκειας του επιδόματος ανεργίας από τους 32 στους 12 μήνες, τη φιλελευθεροποίηση της πρακτικής της προσωρινής εργασίας και τη θέσπιση των Mini-jobs*, που αμείβονται το πολύ με 400 ευρώ τον μήνα, πολλά άτομα χάνουν ολοένα και περισσότερο τη δυνατότητα να επιστρέψουν σε σταθερή επαγγελματική κατάσταση. Στο μεταξύ, σχεδόν πέντε εκατομμύρια Γερμανοί ζουν αποκλειστικά από Mini-jobs που δεν τους επιτρέπουν ούτε κατά διάνοια να βγουν από την κατάφωρη φτώχεια, ενώ πολλοί από αυτούς εξαρτώνται από κρατικά επιδόματα για να τα βγάλουν πέρα όπως όπως. Η μείωση της διάρκειας του επιδόματος ανεργίας στους 12 μήνες έχει ως αποτέλεσμα οι άνεργοι να εξαρτώνται έπειτα από ένα επίδομα κοινωνικής αρωγής, χαμηλότερο ακόμα και από τα 350 ευρώ ανάλογα με την περίπτωση και υπολογιζόμενο ανάλογα με την περιουσία των δικαιούχων, οι οποίοι πλέον βρίσκονται αναγκασμένοι να δέχονται τις Mini-jobs που τους προτείνουν οι αρμόδιες υπηρεσίες, όπως και «δουλειές του 1 ευρώ» (Ein-Euro-Jobs), όπου οι αμοιβές κυμαίνονται από 1 έως 2 ευρώ την ώρα, για 15 έως 30 ώρες την εβδομάδα.

Αυτή η κατάσταση κανονικοποιημένης επισφάλειας, ου μην και θεσπισμένης από ένα κοινωνικό κράτος του οποίου οι λειτουργίες και οι τρόποι δράσης έχουν αναπροσδιοριστεί πλήρως⁷, παίρνει πλέον τη μορφή μιας ωρολογιακής βόμβας σε ό,τι αφορά τις παροχές ένδειας και γήρατος στον ορίζοντα των επόμενων ετών. Ακόμα και αν δουλεύει 35 χρόνια (η ελάχιστη διάρκεια εργασιακού βίου για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος) από τη ζωή του σε καθεστώς πλήρους απασχόλησης, μεγάλο κομμάτι του ενεργού πληθυσμού της Γερμανίας δεν έχει να περιμένει παρά μια σύνταξη κοντά στο όριο της φτώχειας. Όλα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι αυτό θα είναι ένα από τα κομβικά κοινωνικά ζητήματα στη Γερμανία τα επόμενα χρόνια, ένα κοινωνικό ζήτημα που προκαλείται, συνειδητά ή όχι, από μια πολιτική η οποία ευνοεί τους οικονομικούς δείκτες επιτυχίας του γερμανικού μοντέλου εις βάρος των κοινωνικών δεικτών αναφορικά με τις παράπλευρες απώλειες της Ατζέντας 2010.

Η νεοφιλελευθεροποίηση της αγοράς εργασίας κατάφερε, βέβαια, να περικόψει σημαντικά τις δημόσιες δαπάνες και τις υποχρεωτικές κρατήσεις, και, με τον πολύ ιδιαίτερο και αμφιλεγόμενο τρόπο της, να συμβάλει επίσης στη μείωση του ποσοστού ανεργίας⁸. Αυτό, όμως, το πέτυχε περιορίζοντας την προστασία απέναντι στον

7. Ο αναπροσδιορισμός αυτός οδήγησε τους Σοσιαλδημοκράτες να προτείνουν, στο βασικό πρόγραμμά τους το 2007, την έννοια μιας νέας μορφής κοινωνικού κράτους, το προβλεπτικό κοινωνικό κράτος (vorsorgender Sozialstaat), το οποίο αποσκοπεί στο να αντικαταστήσει την «επανορθωτική» λογική του παραδοσιακού κοινωνικού κράτους με μια λογική κινήτρων, ευθινοποίησης και εξατομίκευσης σε όλους τους τομείς της δράσης του.

8. Το να γίνεται εδώ λόγος για «μείωση του ποσοστού ανεργίας» κινδυνεύει να ακουστεί κινικό, δεδομένου ότι η συστηματική επισφαλαιοποίηση των ανέργων αποτελεί μια βιάναυση

κίνδυνο της ανεργίας και αναγκάζοντας έτσι τα πληττόμενα άτομα να δέχονται επισημασίες, αποειδικευμένες και υποαμειβόμενες θέσεις εργασίας. Αυτή η υποχώρηση του κοινωνικού κράτους από τα παραδοσιακά του καθήκοντα και τις ευθύνες του, καθώς και η εξασθένηση της ίδιας της ιδέας της αλληλέγγυας πρόνοιας, είναι μόνιμη επωδός στις μαρτυρίες που παρουσιάζονται σε αυτό το βιβλίο και διαπερνά, ως πηγή μιας συλλογικά κοινής δυσφορίας, τις αφηγήσεις που συλλέχθηκαν από τα πιο διαφορετικά υποκείμενα από άποψη κοινωνικής και γεωγραφικής καταγωγής, ηλικίας, φύλου, επαγγέλματος και κοινωνικής θέσης. Μολονότι κάθε συνομιλητής μας την εκφράζει με τον δικό του τρόπο και με τα δικά του λόγια, και παρόλο που στις μαρτυρίες του εκφράζονται κι άλλα σημεία σύζευξης της συλλογικής με την ατομική ιστορία (η Επανάσταση, η εξάντληση των κοινωνικών ουτοπιών της δεκαετίας του '60, η μανατζεροποίηση των επαγγελματικών κλάδων κ.ο.κ.), το σύνολο αυτών των φωνών δεν παύει να δημιουργεί ένα είδος πολυφωνίας γύρω από μια κοινή μελωδία και γύρω από μια συλλογικά βιωμένη δυσφορία. Βεβαίως, η έννοια της αντιπροσωπευτικότητας είναι σχετική στο πλαίσιο μιας ποιοτικής μελέτης που βασίζεται σε ένα δείγμα αρκετών δεκάδων συνεντεύξεων. Παρά ταύτα, οι συγγραφείς αυτής της μελέτης μπόρεσαν να διαπιστώσουν σε κάθε στιγμή τις συγκλίσεις στις απόψεις των ερωτωμένων αναφορικά με την κοινωνική πραγματικότητα της χώρας τους.

Αν θέλει κανείς να υπερβεί τις απλές νύξεις και τα πολιτικά κλισέ, το «γερμανικό μοντέλο» συντίθεται αζεδιάλυτα από νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις του κοινωνικού κράτους ξεκάθαρα πιο ριζικές από εκείνες που εισήγαγε ο Βρετανός ομόλογος του Σρέντερ, Τόνι Μπλερ, και από μια συλλογική δυσφορία απέναντι στις νέες επιταγές και τα νέα δεινά, που δεν είναι μόνο το «τίμημα» του οικονομικού «θαύματος», αλλά και το ίδιο του το μέσο. Ακριβώς αυτές τις οικειοποιήσεις των νέων κανόνων του παιχνιδιού από τα άτομα ανέλαβε να ανασυγκροτήσει το παρόν εγχείρημα.

Το βιβλίο αυτό είναι καρπός μιας συλλογικής εργασίας δύο ετών, για την οποία η έμπνευση προήλθε από μια κλασική πλέον γαλλική μελέτη υπό τη διεύθυνση του Pierre Bourdieu, με τίτλο *Η αθλιότητα του κόσμου*. Τριάντα ερευνητές, με διαφορετικές θέσεις και ηλικίες, άνδρες και γυναίκες, από όλη τη Γερμανία, τόσο από τα νέα κρατίδια της πρώην Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας όσο και από τις περιοχές της πρώην Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, συμμετείχαν σε αυτό το εγχείρημα που χρηματοδοτήθηκε από την Deutsche Forschungsgemeinschaft. Τα κοινωνιολογικά πορτρέτα που σκιαγράφησαν για τους σύγχρονούς τους, προϊόντα εντατικών ποιοτικών συνεντεύξεων, οι οποίες συχνά κράτησαν πολλές ώρες, και

στρατηγική «ενεργοποίησης» και υποταγής στους νόμους μιας αγοράς ολοένα πιο απαιτητικής από την άποψη της απασχολησιμότητας.

μιας ολόκληρης εργασίας μορφοποίησής τους, αποτελούν, ασφαλώς, πρωτίστως «ατομικές» συμβολές των συγγραφέων τους, αλλά ταυτόχρονα υπήρξαν αντικείμενα διασταυρούμενων αναγνώσεων και εντατικών συλλογικών συζητήσεων που επέτρεψαν –έτσι ελπίζουμε τουλάχιστον– να δοθεί στο σύνολο μια συνοχή τόσο από την άποψη των κοινωνιολογικών οπτικών όσο και από την άποψη του ύφους και του τόνου των πορτρέτων.

Αυτό που διακρίνει την παρούσα μελέτη από άλλα έργα, που συγγενεύουν περισσότερο με το δοκίμιο και εντάσσονται στη λογοτεχνική δημοσιογραφία, είναι ότι επιδιώκει αφενός να συμβάλει στη διατύπωση μιας κοινωνικής διάγνωσης χρησιμοποιώντας τα κλασικά μέσα της κατανοητικής κοινωνιολογίας, δηλαδή θέτοντας τα ερωτήματα της γενικής κοινωνιολογίας με τις μεθόδους της ποιοτικής έρευνας· και, αφετέρου, να κατορθώσει να συνθέσει μια μαρτυρία της καθημερινής οδύνης που παράγουν οι κοινωνικές συνθήκες, με αφετηρία υποκειμενικές καθημερινές εμπειρίες, οπτικές και κατηγορίες ερμηνείας, ούτως ώστε να αποσπάσει στη συνέχεια αυτά τα «πορτρέτα» από τη σφαίρα του ατομικού πεπρωμένου και των ιδιαίτερων περιπτώσεων, μέσω μακροκοινωνιολογικών και κοινωνικο-δομικών «πλασιώσεων», δίνοντας έτσι σε καθένα τους έναν χαρακτήρα παραδείγματος για την ανάλυση της σύγχρονης γερμανικής κοινωνίας.

Για εμάς, το ζητούμενο δεν ήταν μόνο να κάνουμε μια συζήτηση με συμπολίτες μας από πολύ διαφορετικά περιβάλλοντα και με αντίστοιχα διαφορετική κοινωνική προέλευση, ούτε να τους δώσουμε τον λόγο, τη δυνατότητα να ακουστούν, ή ακόμα να τους δανείσουμε την πένα μας, μιας και, υπό κανονικές συνθήκες, ούτε φωνή έχουν, ούτε ακούγονται και ακόμα λιγότερο βέβαια διαβάζονται. Φυσικά, ήταν και αυτό κεντρική μέριμνα για τη στρατηγική και τη δεοντολογία της έρευνάς μας, αλλά προπάντων το ζητούμενό μας ήταν, και παραμένει, να μεταχειριστούμε τις μαρτυρίες που συλλέξαμε, αυτούς τους φορείς υποκειμενικών αναπαραστάσεων και ερμηνειών, ως στοιχεία συγκεκριμένα κάθε φορά, δηλαδή ως εικόνες της κοινωνίας που αναπτύσσονται από ένα ιδιαίτερο σημείο του κοινωνικού χώρου και σύμφωνα με μια ιδιαίτερη οπτική γωνία. Από την άλλη, οι συνεντεύξεις της έρευνάς μας δεν παρατίθενται μόνες τους, χωρίς σχολιασμό, σαν να συμπύκνωναν άμεσα και χωρίς περιθώρια διερώτησης μίαν αυτάρκη θεώρηση του κόσμου, σαν να αποτελούσαν «αυθεντικά» ντοκουμέντα: τουναντίον, κατανοούνται και αντιμετωπίζονται ως έκφραση μιας ιδιαίτερης αντίληψης της πραγματικότητας, πάντοτε εξαρτημένης από τη θέση που καταλαμβάνουν και την οπτική που υιοθετούν οι δρώντες⁹.

Η κατασκευή ενός τέτοιου κοινωνιολογικού πλαισίου, και μαζί της ο τρόπος

9. Κατά την επεξεργασία των συνεντεύξεων, τα ονόματα τόπων και προσώπων τροποποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό.

με τον οποίο τα άτομα περιγράφουν και ερμηνεύουν υποκειμενικά τις συνθήκες της ζωής τους, δεν θα μπορούσε να περιοριστεί στην καθημερινή γνώση που μεταδίδουν οι ερωτώμενοι στον ερευνητή. Αν κάποιος, όπως ο Bourdieu, αποβλέπει σε μια «γενική και γενετική κατανόηση του τι είναι [ο δρών], θεμελιωμένη στην επίγνωση (θεωρητική και πρακτική) των κοινωνικών συνθηκών των οποίων είναι προϊόν»¹⁰, είναι απαραίτητο να γνωρίζει όσο το δυνατόν περισσότερα σχετικά με το κομμάτι της κοινωνικής πραγματικότητας που εξετάζουμε στις συνεντεύξεις, οι οποίες είναι μία από τις πιθανές εκφράσεις του· χρειάζεται επίσης να ενώνει κοινωνικο-δομικά στοιχεία πλαισίου αναφορικά με το προφίλ και την πορεία των πληθυσμιακών ομάδων που συναντούμε κατά κανόνα σε αυτό το σύμπαν, με στοιχεία αναφορικά με τις υλικές συνθήκες ζωής που χαρακτηρίζουν αυτές τις ομάδες. Η κοινωνιολογική αυτή πλαισίωση δημιουργήθηκε από τις ερευνήτριες και τους ερευνητές που ήταν υπεύθυνοι για τις συνεντεύξεις, κατά την προετοιμασία της έρευνας, αλλά εν μέρει και κατά την ανάλυση περιεχομένου.

Παρ' όλες τις διαφορές τους, τα πορτρέτα αυτά έχουν κοινό ένα κοινωνιολογικό διακύβευμα: την έρευνα –για να παραθέσουμε τον Max Weber– μιας κατανοητικής προσέγγισης της «συναίσθησης» [Befindlichkeit] των καθημερινών ανθρώπων και των «τρόπων ζωής» τους σε ένα πλαίσιο βαθιών οικονομικών τομών. Διερωτώμαστε σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους εκφράζονται η εμπειρία, η ατμόσφαιρα κρίσης, η δυσφορία και ο αποπροσανατολισμός, όταν οι δομές πιθανοτήτων του κόσμου αποδεικνύονται εύθραυστες, ακόμα κι ετοιμόρροπες, στο φως των εκ θεμελίων κλονισμών που έχουν υποστεί οι παραδοσιακοί τύποι διαδρομής. Οι εμπειρίες κοινωνικής οδύνης που αναδύονται εδώ ανήκουν στην παράδοση της κοινωνικής διάγνωσης, η οποία ορίζει την Κοινωνιολογία ως «επιστήμη της κρίσης»: μέσω ποιοτικών συνεντεύξεων με καθημερινά άτομα, από πολύ διαφορετικές κοινωνικές αφετηρίες και θέσεις, το ζητούμενο είναι να καταστεί αυτή η οδύνη κατανοητή – με άλλα λόγια, να αποκτήσει νόημα.

Η επιλογή των ερωτωμένων συνόδευσε το σύνολο της ερευνητικής διαδικασίας. Ο προσανατολισμός δόθηκε από την πρώτη συνάντηση εργασίας της ερευνητικής ομάδας, τον Μάρτιο του 2002. Εκεί, ζητήθηκε από όλους τους συνεργάτες να σκεφτούν εφεξής δυναμικές συνεντεύξεις, να καταρτίσουν το πλασματικό, πολύ ανοιχτό ακόμα, πορτρέτο της συνέντευξης και να το παρουσιάσουν στους άλλους συμμετέχοντες του σεμιναρίου. Τα κεντρικά ερωτήματα σε εκείνο το πρώτο στάδιο ήταν: Τι κάνει μια περίπτωση ενδιαφέρουσα; Πώς θα μπορούσε να αναδείξει γενικεύσιμα γνωρίσματα της εξέλιξης της σύγχρονης γερμανικής κοινωνίας; Σε ποιο βαθμό οι μορφές οδύνης που βιώνονται στο ατομικό επίπεδο φανερώνουν τις κοι-

10. Pierre Bourdieu κ.ά., *La Misère du monde*, Παρίσι: Seuil, 1993, σ. 910.

νονικές ρήξεις και αλλαγές της τελευταίας εικοσαετίας; Πώς διαπλέκεται το ατομικό πεπρωμένο με τους δομικούς μετασχηματισμούς της κοινωνίας στο σύνολό της;

Μολονότι το πανόραμα που παρουσιάστηκε σε αυτό το στάδιο, και το οποίο περιείχε πάνω από 100 ατομικά πορτρέτα, κάλυπτε ήδη μια ευρεία γκάμα του γερμανικού γεωγραφικού και κοινωνικού χώρου, αναδύθηκαν ωστόσο ακόμα ορισμένοι τομείς που αφορούσαν ιδιαίτερες προβληματικές, καθόσον βέβαια μπορούσαμε να τους εντοπίσουμε σε αυτό το στάδιο. Παράλληλα με αυτή την προσοχή που δόθηκε στις συνεντεύξεις, εργαστήκαμε για να ανιχνεύσουμε θεμελιώδη προβλήματα της σημερινής γερμανικής κοινωνίας στη βάση της συγκέντρωσης στατιστικών στοιχείων, της καταγραφής της διαθέσιμης βιβλιογραφίας σχετικά με τη σημερινή κατάσταση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, καθώς και της ανάλυσης του ημερήσιου και εβδομαδιαίου Τύπου.

Αυτή η διπλή ερευνητική στρατηγική, που συνδύαζε τις προσεγγίσεις top-down («από πάνω προς τα κάτω») και bottom-up («από κάτω προς τα πάνω»), επέτρεψε να αναδυθούν θεματικοί άξονες οι οποίοι αντανakλώνται στις επιλογές που έγιναν για την τελική επιλογή των ερωτωμένων. Για την επιλογή αυτή, συνυπολογίστηκαν εξίσου η εξέταση των ατομικών σταδιοδρομιών και διαδρομών, όσο και μια πρώτη ανάλυση –που έγινε πιο εμπεριστατωμένη στη συνέχεια– της εξελικτικής δυναμικής των επιμέρους χώρων και πεδίων.

Η επιλογή των ερωτωμένων δεν έγινε ούτε με κριτήριο μια «στατιστική αντιπροσωπευσιμότητα», ό,τι κι αν σημαίνει αυτό, ούτε με προϋπόθεση μια «εξαντλητική» σύνθεση από την άποψη της γεωγραφίας ή της κοινωνικής τοπογραφίας. Δεν θελήσαμε να δώσουμε μια τέτοια ψευδαίσθηση και να μετρήσουμε την ποιοτική –ή, ακριβέστερα, κατανοητική– προσέγγισή μας με τα ακατάλληλα μέτρα και σταθμά της ποσοτικής έρευνας. Αν θεωρήσαμε εύστοχο και πειστικό το δείγμα του γερμανικού πληθυσμού που ορίσαμε συλλογικά, ο λόγος ήταν το ευρύ φάσμα ειδικοτήτων που κάλυπταν τα τριάντα μέλη της ερευνητικής ομάδας. Οι ερευνητές αυτοί, όντας ειδικευμένοι στους πιο διαφορετικούς τομείς, είχαν πρόσβαση σε πολύ ετερογενείς κοινωνικούς χώρους για τον εντοπισμό των ερωτωμένων, οι δε γνώσεις τους μπορούσαν να επιστρατευτούν για την επίλυση πολύ διαφορετικών προβλημάτων. Επιπλέον, των αποφάσεων προηγήθηκε μια κριτική συζήτηση γύρω από τη φτώχεια του κόσμου. Βεβαίως, στην ετερόκλητη ομάδα μας πρωτάνευε μια ευρεία συναίνεση σχετικά με το γεγονός ότι οι θεματικοί τομείς που είχαν αναδυθεί στο βιβλίο για τη σύγχρονη γαλλική κοινωνία δεν ήταν απαραίτητως δόκιμοι με τον ίδιο ακριβώς τρόπο για την ανάλυση της γερμανικής κοινωνίας. Συγχρόνως, συμφωνούσαμε επίσης ότι δεν υπήρχε ανάγκη εδώ να «ανακαλύψουμε ξανά την Αμερική», ούτως ειπείν, αλλά ότι μπορούσαμε να βασιστούμε με κριτικό και αναστοχαστικό τρόπο σε μια μελέτη αναφοράς που είχε αποδειχθεί επιτυχημένη,

ούτως ώστε, στη συνέχεια, στη συγκεκριμένη διαδικασία της έρευνας, και επί τη βάσει διεξοδικών ομαδικών συζητήσεων, να αναδειξουμε τις παραλληλίες και τις αποκλίσεις, να τις εξηγήσουμε και να τις αξιοποιήσουμε θεωρητικά και μεθοδολογικά.

Ο αναστοχασμός αυτός επέτρεψε να αναδυθούν τέσσερις κεντρικές θεματικές γύρω από τις οποίες ομαδοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις: οι αλλαγές στον κόσμο της εργασίας, οι μετασχηματισμοί της Ανατολικής Γερμανίας μετά την Επανάσταση, η εκπαίδευση και η κατάρτιση, και οι άνθρωποι που ζουν στο περιθώριο αυτού που θεωρείται κανονική κοινωνία. Φυσικά, υπάρχει μια ολόκληρη σειρά συνεντεύξεων για τις οποίες η ταξινόμηση αυτή δεν είναι αυτονόητη, ή για τις οποίες φαντάζουν εύλογες, ή ακόμα και (κοινωνιο-)λογικές, πολλαπλές ταξινομήσεις. Μια συνέντευξη με έναν Ρώσο πανεπιστημιακό που δουλεύει στις οικοδομές μπορεί να ερμηνευτεί υπό το πρίσμα της προβληματικής της αγοράς εργασίας, αλλά η διαδρομή αυτού του άνδρα τον τοποθετεί επίσης στο περιθώριο της κοινωνίας, με αποτέλεσμα η ανάλυση της συνέντευξης να συμβάλλει και στις δύο θεματικές. Αυτό καταδεικνύεται, αφενός, στο γεγονός ότι οι αναλύσεις των συνεντεύξεων αποτελούν απλώς κάθε φορά μια ερμηνεία που ακολουθεί τα συγκεκριμένα διαφέροντα της γνώσης, ενώ πολλές άλλες θα ήταν επίσης δυνατές. Όμως ο στόχος της συλλογικής εργασίας ήταν να δοθεί, για κάθε περίπτωση ξεχωριστά, μια όσο το δυνατόν πιο περίπλοκη ανάλυση των καταχρηστικών απαιτήσεων της καθημερινής ζωής, οι οποίες γεννούν την κοινωνική οδύνη σήμερα. Αφετέρου, ο συγκεκριμένος τρόπος με τον οποίο συνδέθηκαν οι περιπτώσεις με τις θεματικές ενότητες έκανε ορισμένες συνεντεύξεις παρεμφερείς ως προς τα προβλήματα που αγγίζουν να καταλήξουν σε διαφορετικά κεφάλαια. Εδώ, οι αναγνώστριες και οι αναγνώστες παροτρύνονται να διαβάσουν «διαγώνια». Όποιος ενδιαφέρεται για τις συνθήκες ζωής των νέων στη Γερμανία θα βρει σχεδόν σε κάθε κεφάλαιο μια συνέντευξη που αντιστοιχεί σε αυτό το επίκεντρο του ενδιαφέροντός του. Μια ψηφιακή έκδοση των αποτελεσμάτων της έρευνας θα μας είχε επιτρέψει να παροτρύνουμε σε μια διαδραστική ανάγνωση των συνεντεύξεων, να σπάσουμε την κλασικά γραμμική φόρμα του κειμένου και να προτείνουμε στον αναγνώστη πολλαπλούς δρόμους ανάμεσα σε όλα αυτά τα πορτρέτα, ανάλογα με τις ομοιότητες που θα ήθελε κανείς να συγκρατήσει. Παρά ταύτα, το γεγονός ότι η εργασία αυτή παρουσιάζεται τελικά «μόνο» υπό μορφή βιβλίου δεν έχει να κάνει μόνο με τις πρακτικές παραγωγής και πρόσληψης των κειμένων, που παραμένουν ακόμα προσανατολισμένες ως επί το πλείστον σε αυτή τη φόρμα. Θεωρήσαμε επίσης ότι είναι στα καθήκοντα των κοινωνικών επιστημών, καθόσον προσανατολίζονται στη διατύπωση προβλημάτων, να κατασκευάζουν όσο καλύτερα μπορούν το ερευνητικό αντικείμενο (και δη με τρόπο εύληπτο), όπως

επίσης και να εκθέτουν τις εξηγητικές δομές που παρήγαγε η μακρά ερευνητική διαδικασία και έτσι να τις θέτουν προς συζήτηση.

Για τους συγγραφείς του συλλογικού αυτού βιβλίου, η ανάγνωσή του ελπίζεται ότι θα συμβάλει στην αντιστάθμιση μιας κυρίαρχης εκδοχής της μεγάλης αφήγησης περί καθολικής επιτυχίας του γερμανικού μοντέλου, προσφέροντας στους αναγνώστες μια εναλλακτική ματιά στην κοινωνική πραγματικότητα μιας χώρας που πολύ συχνά ανάγεται σε πρότυπο για τους λιγότερο αποδοτικούς γείτονές της βάσει των ισχυρότων οικονομικών δεικτών, θυμίζοντας το υψηλό κοινωνικό τίμημα που πληρώνουν ολοένα περισσότεροι πολίτες μιας τέτοιας κοινωνίας ολοένα και πιο περιορισμένης ευθύνης.